

**БАНК МИЖОЗЛАРИНИНГ КРЕДИТ ОЛИШ ЛАЁҚАТЛИЛИГИНИ
БЕЛГИЛОВЧИ ОМИЛЛАР**

Джурраев К.Т.

*М.Улугбек номидаги Ўзбекистон
миллий университети “Макроиқтисодиёт”
кафедра ўқитувчиси*

Мижознинг кредитга лаёқатлилиги деганда қарз олувчининг олган қарзини (асосий қарзи ва унинг фоизини) тўла ва ўз вақтида қайтара олиш қобилиятини тушунамиз. Жаҳон ва мамлакатимиз банк амалиётида миждознинг кредитга лаёқатлилигини белгиловчи куйидаги мезонлар ўрнатилган: маблағни қарз олиш қобилияти; жорий фаолият давомида қарзни узиш учун маблағ ишлаб топиш қобилияти; миждоз капитали; кредитнинг таъминланганлиги; кредит операциясини бажариш чоғидаги шароитлар; қарз олувчи фаолиятининг қонуний жиҳатларини назорат қилиш даражаси.

Мижознинг қарз олиш қобилияти унинг кредит олиш буйича буюртмага ва кредит шартномасига имзо қўйиш ҳукукига ёки ваколатига эга эканлиги, ўзаро келишув ва битимларни тузиш ёшига етганлигида намоён бўлади. Миждоз капиталини баҳолашда куйидаги иккита мезонга эътибор берилади: устав фондининг минимал даражасига (акционер капиталига) нисбатан куйиладиган талабга миждоз капиталининг жавоб бера олиши, унинг етарлилиги ва молиявий левераж коэффициентлари даражалари; кредитланаётган операцияга ўз капиталини қўйиш даражаси. Бу кўрсаткич банк билан қарз олувчи ўртасида рискнинг тақсимооти тўғрисида далолат беради. Ўз капитал қанчалик кўп қўйилса, шунчалик қарз олувчини кредит rischi омилларини синчковлик билан кузатишга мажбур этади.

Кредитнинг таъминланганлиги деганда қарз олувчи активининг қиймати ва қарзни узиш буйича аниқ иккиламчи манбалар (гаров, кафолат, суғурта кабилар)нинг кредит шартномасида ўз аксини топганини тушунамиз. Агар актив қиймати ва қарз мажбуриятларининг нисбати қарз олувчи банкрот бўлганлиги тўғрисида хабар қилган ҳолда банк ссудасини узиш учун аҳамиятли бўлса, аниқ иккиламчи манбаларнинг сифати эса молиявий танглик ҳолатида миждознинг ўз мажбуриятларини бажариш кафолатини таъминлайди. Гаров сифати, кафолатнинг пухталиги, суғурта ҳам банк миждозлари ва пул оқими камайиб кетганда, банк балансида ликвидлик муаммоси туғилганда ёки капиталнинг тақчиллиги сезилган ҳолларда ўта муҳимдир. Кредит операциясини бажариш чоғидаги шароитларга мамлакатдаги ва унинг минтақаларидаги, шунингдек, тармоқдаги иқтисодий ҳолат ва сиёсий омиллар киради. Бу шароитлар банкнинг ташқи rischi даражасини белгилайди. Айнан шуларга асосланиб пул оқими, баланснинг ликвидлиги, капиталнинг етарлилик даражаси, қарз

олувчининг менежерлик маҳорати кабиларга баҳо берилади. Ниҳоят, миждознинг кредитга лаёқатлилигини белгиловчи сўнгги мезони, яъни қарз олувчи фаолиятининг қонуний жиҳатларини назорат қилиш даражаси банкирни қуйидаги саволларга жавоб олишга ундайди: қарз олувчининг кредит олиши ва кредит тадбирларини амалга ошириши учун ҳуқуқий ва меъёрий асослари мавжудми?; қонунчиликда кутиладиган эҳтимолий ўзгаришлар (масалан, солиқда) қарз олувчининг фаолияти натижаларига канчалик таъсир ўтказади?; қарз олувчининг ссуда, кредит олиши бўйича тузган бизнес режасида, шартномада кўрсатган талабномаси канчалик даражада кредит сиёсатига мос келади? Қайд этилган мезонлар миждознинг кредитга лаёқатлилиги ва унинг моҳиятини баҳолаш усулларини аниқлашга ёрдам беради. Бундай усуллар қаторига қуйидагилар киради: рискни баҳолаш; менежментни баҳолаш; молиявий коэффициентлар асосида миждознинг молиявий барқарорлик даражасини баҳолаш; пул окимини таҳлил қилиш; миждоз тўғрисида маълумотлар йиғиш; миждознинг иш фаолиятини кузатиш ва ҳ.к. Гарчи баҳолаш усуллари ва мезонлар ягона тарзда қулланилсада, юридик ва жисмоний шахсларнинг кредитга лаёқатлилигини таҳлил қилишда уларнинг кичик, ўрта ва йирик эканликларига алоҳида эътибор берилади. Шунга биноан у ёки бу усулларни комплекс ҳолда қўллаш зарурияти туғилади.

Жаҳон ва мамлакатимиз банк амалиётида миждознинг кредитга лаёқатлилигини баҳолашда бир қатор молиявий коэффициентлар қўлланилади. Мазкур банк миждозларининг феъл-атвори, молиявий тангликка дуч келишидаги эҳтимоллик даражаси, банкнинг кредит сиёсати кабиларга боғлиқ. Шу нуқтаи назардан барча молиявий коэффициентларни қуйидаги беш гуруҳга бўлиш мумкин: 1.Ликвидлик коэффициентлари; 2.Самарадорлик ёки айланувчанлик коэффициентлари; 3.Молиявий левераж коэффициентлари; 4.Рентабеллик(фойдалилик) коэффициентлари; 5.Қарзни қоплашни тавсифловчи коэффициентлари. Бу коэффициентлар ўз навбатида бир қатор хусусий кўрсаткичлар билан тавсифланади.

Кредитга лаёқатлиликини баҳолаш корхонанинг мол етказиб берувчилар, харидорлар ва банклар билан ўзаро муносабатларни ўрнатишлари учун жуда катта аҳамиятга эга. Зеро, иждобий кредитга лаёқатлилики кўрсаткичига эга булган корхоналар ҳеч кандай тўсиқларсиз кредит олишлари ва унинг хисобидан товар-моддий бойликларни сотиб олиши, салмоқли маблағларни ишлаб чиқаришни ривожлантиришга, олдиндан олинган кредитлар бўйича қарзларни тўлашга йўналтиришлари мумкин. Салбий кредитга лаёқатлилики кўрсаткичига эга бўлган корхоналар банкдан кредит олмасида, ўз молиявий аҳволини яхшилаш, ишлаб чиқариш, сотув ҳажмини, ўз маблағлари миқдорини, рентабеллик кўрсаткичларини ошириш бўйича чоралар ишлаб чиқиш лозимлиги тўғрисида ахборотга эга бўладилар. Банк томонидан ўрганиб чиқилган материалларни олган кредит бўлимининг экспертлари ўз банк архивига муружаат қилади. Агар миждоз олдин ҳам кредит олган бўлса, архивда

BARQAROR IQTISODIY O‘SISH ORQALI AHOLI TURMUSH FAROVONLIGINI OSHIRISH MASALALARI

унинг кечиктириб тўланганлиги ва бошқа камчиликлари ҳақидаги маълумотлар бўлади. Ундан ташқари, банк бошқа кредит ташкилотлари билан алоқа ўрнатиб, ушбу қарздор тўғрисида маълумот олиши мумкин.

АҚШда потенциал қарз олувчининг кредитга лаёқатлилигини аниқлаш учун, ўз навбатида, кредит рискинни минималлаштириш учун, юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, 5 «С» номли усул фойдаланилади. Бу усул қуйидаги жиҳатларга асосланади: мижознинг репутацияси (обриси, шухрати ва донги) - *customer character*; тўлов қобилияти - *capacity to pay*; капитал- *capital*; ссуданинг таъминланганлиги - *collateral*; иқтисодий конъюнктура ва унинг истиқболлари - *current business conditions and goodwill*. Бу усулга биноан мижознинг обрўси, масъулият даражаси, қарзни тўлашга бўлган истаги ва тайёргарлиги текширилади. Банк қарздор билан суҳбат олиб боради, архивдан мижоз тўғрисида материалларни олиб таҳлил қилади, бошқа фирма ва банклар билан маслаҳатлашади ва ҳ.к. Банк мижознинг кредитга лаёқатлилигини баҳолашда улар маблагларининг уч манбасини чуқур ўрганиб чиқади. Булар: жорий касса тушумлари; активларни сотиш; молиялаштиришнинг бошқа манбалари (айтайлик, пул бозоридаги қарзлар). Булардан ташқари, банк асосий эътиборини бошқа омилларга ҳам, хусусан, фирмаларнинг акционерлик капиталига, унинг тузилишига, актив ва пасивларнинг бошқа моддаларига бўлган нисбатига ҳамда қарзнинг таъминланишига, унинг етарлилик даражасига, сифатига ва қарзни тўламаслик ҳолда гаровни сотиш даражасига қаратади.

Буюк Британияда ҳам «Parts» номли қарз олувчининг кредитга лаёқатлилигини таҳлил қилиш усули кенг тарқалган бўлиб, унда: кредитнинг мақсади - *purpose*; ссуданинг ҳажми - *amount*; қарзни тўлаш - *repayment*; муддати - *term*; ссуданинг таъминланганлиги - *security* кабилар таҳлил қилинади. Баҳолаш сўнгида умумий шарт-шароитларга, хусусан, давлатдаги ишбилармонлик соҳасидаги иқлим, банк билан қарздорлар ҳолатига таъсир этувчи омиллар, мамлакатдаги иқтисодий ҳолат, монанд товарлар бўйича ишлаб чиқарувчилар ўртасида рақобатнинг мавжудлиги, солиқлар, хом ашёга бўлган нарх-наволар ва бошқа жиҳатларга ҳам эътибор берилади.

Ўз маблаглари манбалари ва унинг миқдори канчалик катта булса, мижознинг қарз мажбуриятларини ўз вақтида тўлаш қобилияти шунча юқори бўлади. Корхонани кредитлаш учун унинг ўз маблаглари манбалари билан таъминланганлиги 30 фоиздан кам бўлмаслиги керак. Агар корхонанинг асосий воситалари ва оборотдан ташқари активлари ўз маблаглари манбаларидан юқори бўлса, у ҳолда корхона баланси ноликвид эканлигини кўрсатади. Банк ёки тадқиқотчилар мижознинг аризасини таҳлил қилганларида нафақат унинг молиявий аҳволини, балки мижоз фаолият курсатаётган ушбу ҳудуд ва тармоқнинг иқтисодий аҳволи, агар йирик ҳажмдаги кредит сўралаётган бўлса, хатто жаҳон иқтисодиётининг аҳволини ҳам ўрганадилар.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдуллаев Ё. ва бошқалар. “Банк иши”. –Т.: 2009.
2. Абдуллаева Ш.З. Пул ва банклар. –Т.: 2010.
3. Омонов А.А. Тижорат банкларининг ресурсларини самарали бошқариш масалалари. Монография. “Фан ва технологиялари”, 2010.
4. <https://cbu.uz> интернет-сайт Центрального банка Республики Узбекистан.
5. Qlichev Baxtiyor Pardayevich. (2024). Xo‘jalik yurituvchi subyektlarda CVP-tahlilni tashkil etishning muammoli jihatlari. *YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT*, 4 (2024), 754–759
6. Чориев И.Х. (2023). Молиявий ҳисоботлардаги хатоликларни аниқлашда таҳлилий амаллардан фойдаланишнинг услубий жиҳатлари. *Scientific Journal of “International Finance & Accounting*, Issue 1, February 2023.
7. Қличев, Б. (2022). КРІ ТИЗИМИ АСОСИДА МОДДИЙ РАҒБАТЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ ТАҲЛИЛИ. *Архив научных исследований*, 2(1). извлечено от <https://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/1343>
8. Klichev Bakhtiyar Pardayevich. (2024). Problematic Aspects of Organizing Cvp-Analysis in the Enterprises of Uzbekistan // *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 5(5), 241–248. Retrieved from <https://wos.academiascience.org/index.php/wos/article/view/4906>
9. Чориев И.Х. (2023). Молиявий инвестициялар ҳисобини такомиллаштириш. *Scientific Journal of “International Finance & Accounting*, Issue 2, April 2023.
10. U.K.Yakubov, G.S.Maxmudova. (2022). Biznes tahlil: Operatsion tahlil-1,2. (Darslik). –Т.: “Nihol print”, 205 b.
11. Qlichev Baxtiyor Pardayevich. (2024). Korxonalarda operatsion faoliyat samaradorligini tahlil qilish masalalari. *World Scientific Research Journal*, 26(3), 86–94. Retrieved from <http://wsrjournal.com/index.php/wsrj/article/view/3251>
12. Косимович, Я. У. (2024). Ташқи савдо фаолиятида мақбул ечимни топиш масалаларини таҳлили. *World scientific research journal*, 26(2), 199-205.
13. Tulaev, M. (2024). Moliyaviy hisobot konsepsiyalari. *Nordic_Press*, 2(0002).
14. Kasimovich, Y. U. (2021). Developing A Model On The Basis Of A System Of Indicators Determining The Efficiency Of Foreign Trade Activities. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 12(7).
15. ҚЛИЧЕВ, . Б. П. (2022). ИШБИЛАРМОНЛИК ФАОЛЛИГИ ТАҲЛИЛИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ. *Архив научных исследований*, 2(1). извлечено от <https://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/373>

16. Кличев, Б. (2023). Корхоналарда маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми таҳлилини такомиллаштириш масалалари. Направления развития благоприятной бизнес-среды в условиях цифровизации экономики, 1(01), 170–173. <https://doi.org/10.47689/TSUE2022-pp170-173>
17. [Tulaev, M. \(2024\). T BUXGALTERIYA HISOBINING SCHYOTLARI VA ULARNING MOHIYATI. Nordic Press, 2\(0002\).](#)
18. Qlichev, B. (2024). Korxonalar faoliyatini rivojlantirishda operatsion faoliyat tahlilining zarurligi. Mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari, Konferensiya to'plami. Termiz, O'zbekiston. 15-iyun 2024-yil. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11909171>
19. Қличев Бахтиёр Пардаевич, (2023). Корхоналарда маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми таҳлилини такомиллаштириш масалалари. Issues of improving the analysis of the volume of production at enterprises. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ,13(7), 42–49. Retrieved from <http://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/2782>
20. Choriev I.X. Auditorlik faoliyatida tahliliy amallarni takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent:, «Iqtisod-moliya»nashriyoti, 2021, - 21-26 b.
21. Klichev, B.P., Choriev, I. X. (2021). The Issues Of Business Activity Organization In Uzbekistan. Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry (TOJQI).Volume 12, Issue 7, July 2021: 4587-4593.- <URL:https://www.tojqi.net/index.php/journal/article/view/4494>
22. Abdullayev, A., & Djmalov, H. (2023). ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF THE INTERNAL CONTROL SERVICE FOR THE FULFILLMENT OF TAX OBLIGATIONS OF ENTERPRISES. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 8(4), 297-307.
23. Худоёров О.О. (2023). Банк тизимини рақамлаштириш шароитида рақамламли банк технологиларини жорий қилиш . ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 13(7), 99–107. Retrieved from <http://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/2788>
24. Худойоров, О. О. (2023). Bank daromadlarini oshirishda masofaviy bank xizmatlarini tutgan o‘rni.
25. Odilovich, K. O. (2024). IMPACT OF REMOTE BANKING SERVICES ON BANK INCOME. *International Journal of Education, Social Science & Humanities*, 12(6), 82-86.
26. Majidov, J. K. (2019). Ways of improving management of credit portfolio at commercial banks. *International Journal of Research in Social Sciences*, 9(3), 725-736.
27. Мажидов Ж. (2024). Тижорат банклари активлар портфелларининг сифатини ошириш бўйича хориж тажрибаси ва унинг ўзига хос хусусиятлари. (2024). *Ustozlar Uchun*, 1(4), 1463-1467. <https://pedagoglar.org/index.php/02/article/view/3878>